

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԱՐԳԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽԵԶԵԿԻՒՅ

ԹԱԳԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆ ԼԱՏԻՆԱՑԻՈՑ ՅԵՐՈՒՍԱՂԵՄ.

(६-८-२-३-५-७-१)

Երուսաղէմայ Թագաւորութեան աւագանիք իմանալով Արշարի մեկնելոյ դիտաւորութիւնը՝ յայտնեցին նմա Թագաւորական իշխանութեան մի աւելի արժանի անձի յանձնելոյ կարեւորութիւնը։ Համայն զօրբն պահանջելով, որ յանձնուի Կոնրադ Մօնտֆերա Տիւրոսի իշխանին, Արշար յօժարեց և զրեց նորան զալընդունելոյ Թագաւորական զաւագանն եւ ծիրանին. այդ նամակի յանձնեցաւ Կոնրադին Ապրիի 27-ին 1492 ամի. 29 ին սպանուեց նա ի փողոցի Լեռան իշխանի 4) երկու գալունի պատուիրակաց ձեռօք, որը խրենվ իսրեանց դաշոյնքն ի սիրտ նորա, աղաղակեցին «Դու չես լինելու մարդրա (սահմանակում), դու չես լինելու արքայ»։

(4) Մետասաներորդ գորու վետակար զելպերից մինչ է Հերանց կամ Յելովակաց միքարանութիւնն, որոյ ծիմեադիբն եղեւ Հասան Սարքա ամ ն, որ Նեփաւոտսի Ֆաթմէ Խէլիֆապի պաշատուի մինից սափրելով Խօսայէլական — և Ծնապետական ընտրութիւնն առաջին հաջակեց իւրեան առաքեալ: 1090 ամի գառաջ Գիրան գտաւան առանձնացաւ մի զգեկի մէջ մինչ 55 ամ առանց հաղորդակցութեան, այդ միայնակեցութեան մէջ մի միտք դացաւ, — կործանն Ասիայ բոլոր տէրութիւնն իւր մոկեանդ արքանեկաց մեռօր, գասն զի կարգն բաժանուած էր յերիս զաս- Դայի պաշտօնասարք, ԲԵՔԻ ընկերո, Ֆրանկի անձնուէրը. նու- ցա որոշող զգեստն էր սպահակազոյն վերաբերու, կարմերանց դատի. պիտարոն կը հօգուէր Շէկեռուցիրալ կամ Խշան լերաց. վասն զի մըշտ կը նկրտէին լիսանց վերաց եղեայ անառիկ բնր- դորայիք արքապետուն: Որոնց որ կամնումէին զէտ իւրանց յանիւցանեւ, Կերցնում էին անձրադար պէտ երեւակայութիւն քրուու մի մրգուած: Յելովակաց պաշոյին առաջին զո՞ն նեցւ, ՄԵլիք — Զամի Խշանութեան նեցուկ Նազըր — ուշ-մւուքն, որին հեանեց յորով զօրապետաց իշխանաց կոսորտան անձնանութիւն առաջ մեռօր: Աքնանըրուն Հասան ըրաւ բոլոր թիմին արեամբ, մինչ անզան Բափեց իւր իւրու զաւակաց արքենն առենապղզն ան- սալագնութեան պատճառաւ, Վերջապէս այդ կատարի զավանն որ վարդիկ մի և անս տակն ու վերաց պիտի անէր բոլոր Ասիան, մեռու: 4124-ին ի խորին զառանութեան: Բայց որովհետեւ՝ սունափիք միքարանութեանց կենանքն կարմատեւ է, ուստի եւ այդ միքարանութիւնը եօթանառուն ամ ապրելէն զինի վերացաւ. Մաս- զու թաթարա խանի մեռօր:

Յաւելու ի դէպ է զի Ախշար ակամայ յօժարել էր Կոնքաղի ընտրութեան տեղեակ վինելով նորա Սալահատինի հետ արած դաշնակցութեան, ուստի ընդհանրապէս նորա հաւանութեան տուին այդ սպանումիդ: Այս ամբաստանութիւնս Խէւ հաստատվում է մի քանի կեզութեամբը, սակայն պատմութիւնն ոչ կարէ ընդունել որպէս գոճացուցիչ փաստ:

ՀԵՂԵՐԵԼԻՆ ԴԱՇՎԵՐԵՐ ԱՆՎԱՆՆԵՐԵՐԸ ԲԱՐԵՎ:

Կոնքաղի վախճանման ժամանակին 40.000 գալ-
լիացիր բուրդօյն դրսի զնդէն գտանուելով Տիւրով
դրան առաջին՝ հրամայեցին բանալ. Մարդրափ որը
կին Խպարէն, որ յղի էր, յայտնեց թէ; բաղաբն միայն
Ռիշարին եւ Երուսաղէմայ դարց Թագաւորին պիտի
յանձնէ: Եւ որովհնտեւ Շամպայնի կոմին հասաւ
այդ միջոցին ի Տիւրոս, հողեւորականք եւ սեպոհը
առաջարկեցին նմա իշխանութիւնն եւ Խպարէլի մեռն,
հուսկ յևոյ զնացին խնդրել Ռիշարէն յանձնել նմա
նոյնպէս եւ Երուսաղէմայ Թագաւորութիւնն: Բոլոր
զօրքն հաւանեց այդ ընտրութեան, Հինրիկոս հրա-
տարակուեց արքայ Երուսաղէմայ ի կութիւն ածելով
գիւղարէլ ի 5 Մայիսի 1192:

Առ ի փոխարինութիւն Գուբրոսն Լուսիյանի վը-
նատուց, Արշար պարզեւեց նմա Կիարոսի Թաղաւորու-
թիւնն, որպէս մի առանձին պետութիւն, որ տեսնց
մինչ եղել ուստի :

Թշնամութիւնը չը յամեցին նորէն ծագումն առնելոյ, վասն զի Ապահատին դադարացրել էր որ եւիցէ տեսակ բանախօսութիւն։ Անշար երկարաձգեց իւր գնան յայտնեղով թէ մտազիր է տանել Հենրիկոս Թագաւորը յԵրուսաղէմ։ Սակայն նորա բոլոր գործոցութեանց մէջ նշմարեալ վարանմունքն եւ դանդաղանին Թոյլատրեն հաւատակ' թէ նա մի այլ դիտաւորութիւն ունէր։ Վերջապէս Յունիսի ամսում նշանակեց մի տիսակ դատաւորաց ատեան բաղկացեալ ի հինգ Գաղղիացւոց, հինգ ի Տաճարականաց, հինգ Ապանջականաց եւ հինգ յերկրացւոց առ ի բննել՝ արքնօք պատեհ է հրաժարել յաւմանէ Երուսաղէմոյ եւ պաշարել զԳալակտիոս, զՓէրութ եւ կամ խաղաղ յԵղիպտոս։ Դատաւորը յայտնեցին, որ ուղեւորութիւնն յԵղիպտոս կարեւորագոյն էր քան սի այլ ձևոնարկութիւն։ Գաղղիացի խաչակիրը ընդդիմանարով այս վճռւս՝ մի բուռն խումբութիւնն ծագեց Անշարի եւ Քուրդացն դրսի

մէջ, որոյ արդասիքն եղեւ բոլորավին բաժանումն, զօրքն բանակեցաւ ի Քամիա:

Արշար գնաց յԱ քեա կազմել իւր ուղևորութեան պատրաստութիւնքն, մինչեւ ի բանադացութեան էր ընդ Սովորանի, մէւ Սշնամութիւնք գեռ շարունակէին: Սալահատդին պաշարեց զՅուպպէ, բայց Անգլիոյ Թագաւորն փութալով յօպութիւն, յՅուստոսի 8 ին կանգնեց մի յաղթանակ, որով ջնջեց իւր համբաւէց այն բիծն, որ իւր վերջին ժամանակի վարքն աղարտել էին:

Սեպտեմբերի 4 ին ի Յուպպէ, ուր Անգլիոյ Թագաւորն հիւանդ էր, կոեցին Սալահատդինի հետ մի հումեայ զինադուլ: Մի երկար սահման սկսնալ ի Յուպպէէ մինչ յԱքեա դրուեցաւ Քրիստոնէից, Ասկալոն, Գագա, Գարուն հիմնապատակ եղեւ. Անտիոք եւ Տրապոլիս դաշնադրութեան մէջ յիշուեցան, եւ ոչ մի բան սահմանեցին ի պատերազմի գերեալ քրիստոնէից աղատութեան կամ ճշմարիս խաչի վերադարձման մասին: Զինադուլի ստորագրութենէն զինի, անմիջապէս վաճառականութիւնն մաստատուեց ի մէջ Քրիստոնէից եւ Մահմետականաց, նոյնպէս Երուսալէմայ ու խոտանացութիւնն սկսուեց, բայց որովհետեւ յոլով խաչակիքը օգուտ քաղեցին այդ Թոյլատուութիւնից, ուստի Արշար պահանջեց Սալահատդինից ընդունել միայն նոցա, որը կունենային ի մեռի՝ իւր կամ Շամպայն կոմսի Թոյլատուութեան հրամանագիրն, որ մերժեց բոլոր Գաղղիացոց: Սալահատդին յայսնեց, որ իւր կրոնին արդիւում էր իւրեան յետս դարձնել մի ուխտաւոր անկարեւոր պատճառաւ, եւ նա ընդունում էր մարդասիրաբար բոլոր ուխտաւորո, որը զային յերկրապատութիւն Ա. Գերեզմանին: Անգլիոյ արքայն նողեց զՊաղեստախն յՉ Հոկտեմ. 4492, առանց տեսանելոյ զԵրուսալէմ:

Արշար զՊատացաւ. իւր կրած աղետեօր եւ լուսակցաւ, որ չէ պարտ արհամարծնել մինչ անզամ անզօր Թշնամին: Զհամարծակելով անշանել ի Գաղղիոյ, Գերմանիոյ ճանապարհն բռնեց. նաև ալիկածութեամբ անկանելով ի Կողման Աւստրիոյ, Արշար կամեցաւ ուխտաւորի զՊեստով անցանել Աչուպուր դրսի սահմաններից, բայց վրէժխնդրութիւնն յար ընդ միշտ արթուն է: Աչուպուր բաց ի իւր նախատանաց ոիլից ունէք եւ իւր աղդական կոմբազ Մօնտֆէրայի մահուան վրէժխնդրութիւնն, որոյ պատմառն Արշա-

րին կը տար. իրազեկ լինելով Անգլիոյ Թագաւորին հասած արկածից, նորա ետեւից պնդեցաւ: Արշար մանաչուելով, բանտարկուեց եւ եղաւ ի դիպահոց ի զեեակն Տիերէնստէնի՝ Հայամար ասպետի պահպանութեան ներքոյ: Գերմանիոյ կայսր Հենրիկոս Դ. (Ն.*), ըստ որում կատէր զարքայն Անգլիոյ նորա Թանկըդի երկու Սիկիլիաց Թագաւորի հետ ունեցած մըտերմութեան մասին, զնեց զնա Լէոպոլդ դքսից 60.000 մարկով եւ բանտարկուեց ի զեեակն Թրիժ. Փիլի, ուր քաղցրութեամբ կը վարուէին իւր հետ: Աւատական վարչութեան օրինաց հետեւելով վեհապետի կալանառութիւնն արգելեալ էր, բոլոր հպատակաց պարտաւորութիւնն էր ամապարել ի փրկութիւն իւրեանց արքային, ուստի Անգլիոյ եպիսկոպոսին, ասպետքն եւ ժողովուրդն փութացին հանգանակել եւ վճարելով պահանջեալ գումարն՝ ազատեցին իւրեանց արքայն:

Արշարի զնալէն չ ամփա յեսոյ մեռաւ. Սալահատդինի 4 Մարտի 4193 ի համակի 37 ամաց. իւր ժառանգաց չմողեց մի պալատ. մի պարտէզ եւ անշարժ կայք անդամ. բոլոր իւր հարատութիւնն բաղկանում էր 47 կտոր արծաթից եւ մի կտոր ուկուց: Մահուան անկողնոյ վերայ ասաց իւր պաշտօնէից մէկին. «վեր առ այդ զգեստդ եւ ցոյց տալով հասարակութեան յայտնէ, թէ այս միայն կարէ տանել ընդ իւր արեւելքի տէրն»: Հրաժարական ողջոյն տալով իւր Ա. Ֆրայ որդուն, արտարերեց այս խօսք. «Երկնչիր Գերազոյն էակից եւ հնազանդիր նորա պատուի-

(*) Որդի Ֆրէտէրիկոսի Ա. որ լինելով նախ թագաւոր Հառպակեցոց, զինի մահուան հօր իւր պատուեց կայսր 44 Ապրիլ 4191 ամի՞ ի Կովեստէն պապէ: Զաւենաւոլ իւր հօր առարինական բարեմանութիւնն, մի ամսափափ անզթութիւն գործեց, որ նախամին ըերան իւր անուան եւ պատուին. միապակելով Սիկիլիոյ ներապատիր խորչութեամբ ապահովորութեան պանքէրդի կինն եւ որդիին, որը Ին ժառանց Սիկիլիոյ, զայ առ ինքն առանց երկնչերց. բայց ապա զրաբարտելով թագումին փակեց զնա ի բանափա, այրեց զնեականութեան պետառին աւագանիքն, կամեց զնա ոզզ թագեց նորութեամբ եւ պագուհոյ մէրձաւորն, բացաւ թանկէցի եւ նորա որդույ թօմէրի զամբարանի եւ յափշտակեց նորա զիմի թագիք պատճառելով թէ յափշտակիք էին: Հնիրիկոս շանայր միշտ միապակել արեւելքն Հելլենական կայսրութեան եւ մասնելի արեւելքն եւ արեւելքն սկսեցիք: ըշին, անկան վազանութիւն լինելով յարդիւն չածեց իւր յափշտակիքն: Մեռաւ ի Մէտին իշան Անգլիոյ 55 ամաց: Աս է Լեւանի կմիկիոյ իշանին թագ լոզն :

բանաց, զի նա արմատ է ամենայն բարութեանց եւ
աղբիւր բարեբաստութեանց : Մի Թափեր դարիւն ըն-
դունայնաբար, քանզի հեղեալ արիւն անքուն է, կը
վերադառնայ քո զիմին : Հպատակացդ սիրոյն արժա
նացիր քո բազցրութեամբ, զի Աստուած յանձնէ զնո-
սա քեզ իմ ծեռօր : Մի հարստանաբեր որ եւ իցէ
մարդը. մի ատեր ուսեր, քանզի ման ամեննեցուն մի
առնէ : Եթէ բարկացուցել ես զԱստուած,՝ դիմիր առ
նա. զի ամենասորմած է » :

Սալսնատղին էր մի գործունեայ, արի եւ բազաքա դէտ իշխան, ընդունակ ամենազնի զգացմանց. մեր քականակով ի պատերազմի Հուգ ասպետը՝ 400.000 թիւզանդեան ուսկի պահանջեց փրկանաց զին: — « Խմ երկիրս եւ վիճակս բաւ չեն ժողովել այդ զումարոց ասաց ասպետն : — Կը շնորհեմ մի տարի պայմանական գոտանելոյ զայն, ասաց սուլթանն, զիւրին է քեզ քանզի բոլոր արժանահաւատատ անձինք կանապարեն նաև սանել քո փրկութեան: — Տէր, կրկնեց Հուգ, անձանօթ է ինձ Քրիստոնէի: Աչք քան զրեզ մի առատաձեռն անձ, ներեցէք, որ նախ ձեղանէ խնդրեն՝ մի պարզեւում: Սարահատղին պարզեւեց անմիջապէս զումարի կէմն, Էմիրացը հետեւեցին նորա օրինակին եւ մի փայրկենում ժողովեցին 40.000 Բիւզանդեան ուկի ի բաց առեալ փրկանաց զինն. ասպետն վերադարձաւ այդ աւելորդ գումարով: Թէ եւ անդէտ, Սալսնատղին սիրէր գրական անձանց ընկերութիւնն անձանօթ էր նմա. իւր բարքն մարտուր էր, կարօղանում էր զսպել իւր կիրքն: Քաղցր եւ մարդասէր, հաղուաղիւտ էր նորա ամաչառ եւ ոխակալ իննենի: Առ ի կատարելազործութիւն մի ազնիւ իշխանի, նորան միան պակասէր քրիստոնէութիւնն :

Զկնի մահուան սուլթան Սալահատղինի՝ այն մեծ ինք-նակալութիւնն բաժանուեց յինն անկախ պետութիւնս եւ եղեն Այուրեան հարստութիւնը յԵզիփատոս, ի Դամասկոս, ի Հալէպ եւ ի Միջագէտս, որը մաքառէին միմեանց հետ կատաղութեամբ ։), ուստի Քրիստո-

նեացր պատիհ և ո ի թ համարեցին յափշտակել սուրբ
երկիրն անհաւատից մեռքէն : Կղեստին գ. պատն ազդ
արա քրիստոնեայ Թագաւորաց մեռնարկիլ այդ տիրա-
պետութեան . չենրիկոս գ. կայորն, ըստ որում գժառ-
թիւն ունէր ընդ Եկեղեցւոյ, կամենալով հաշտուիլ՝
հարկադրեց Գերմանացիքը կազմել մի խաչակրու-
թիւն. Մայանսի, Կոլոյնի, Բրէմիոյ արքեպիսկոպոսունքն,
Խոլով եպիսկոպոսը, Մէրանիոյ, Քրաբանի եւ Աւստրիոյ
դուքսն, Հենրիկոս Գուելֆ Հռենոսի պալատին կումն,
Հերման Տուրինժի Լանդդրան խաչակրութեան : Կայո-
րըն հայթայթեց ահազին գումարներ եւ Մայանսի
արքեպիսկոպոս Կոնրադը զօրաց ընդհանուր հրա-
մանատար կարգեց. զօրքն երկու զնդի բաժանուեց,
առաջինն ուղղուեց դէպ ի Կ. Պօլիս, իսկ երկրորդն
ճանապարհորդելով Խտալիոյ միջով հասաւ 22 Սեպտ.
1494 յնքայ : Խաչակիրք կարծէին, որ իւրեանց
պարու տոն խիստ համելի պիտի լինէր Պաղեստինո-
րիստոնէից, սակայն ի գերիւ ելաւ իւրեանց յօյն :
Չենրիկոս դը Շամբայն, որ առանց կրելոյ Թագաւո-
րական տիտղոսն, կառավարէր անուամբ եւ ե թ կո-
ղեցեալ Երուսաղէմայ Թագաւորութիւնն, ցանկայր մը-
ալ ի խաղաղութեան առխւժասիր ՈՒշարի զինա-
սիք միջոցաւ, զոր Սականատղինի Ժառանդրն նորոգել
ին : Սակայն Գերմանացիք սերժելով հնագանդել մի
րամսնի, զոր չէր եղած խրեանց ազդի իշխանաց
եռօք, անջատուեցան տաճարակիսն եւ ասպնջական
ուպիտներից, որք քարեկամութեամբ կվարուէին ան-
աւատից հետ : Վալյամ Քրաբան դքսի եղբայրն ա-
ռանց սպասելոյ մնացորդ խաչակրաց, յարձակեց Մու-
ռուկմանաց վերայ եւ այդ անդէմ մեռնարկութեամբ
գատմառ եղեւ Յոպաէի կորսատան : Չենրիկոս Շամ-
բայնեան աճապարում իր հասանել յօգնութիւն այդ
աղաքի, երբ իւր տանեստանից ի վայր անկանելով
ուրիշ պարանոցն յայնժամ Գաղղիացի խաչակիրք,
որ մնացեալ էին ի Պաղեստին. մեկնեցան այդ երկ-
էն :

U.S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE: 1917. 1497:

(4) Մէկիր Աղջակա անդրանիկ որդի Աղամանագինի ստիպուեց ժրածարիլ. Մէկիր Եզիկ Կրտսերի տիբեց յեղիպասա. Մէկիր - Աղջանէկը կրտսերապոյն ունեցաւ զշալէկ. Մէկիր Աղըթ, եղաքար Սաւակինի, Գամասկոսն և Միջազգեարի եւլն : Երուսալէմ համարեալ էր մասն Գամասկոսի թշխանութեան, բայց բազմից փոխեց լուս թշխանքն :

այս ինքն Խզարէլի դուստր Ամօրի Ա. այն որ առաջ ամուսնացել էր Հումֆրուայի և Կոնրադ Մօնտֆէրայի հետ :

Գերմանացի Խաչակիրը ընդ առաջնորդութեամբ Հենրիկոս Քրաբանի դրսին եւ Կոնրադի սկսեցին Վալրամի մեռնարկած պատերազմն. առին զՊէրութ Ամօրի Բ. Թագաղորւեց եւ պասկուեց : Սիրոնի առ ընթեր յաղթեցին Սալահատդինի եղոր, մինչդեռ Բօէմոնդ Գ. Անտիրայ իշխանն առնելրվ զՃէպալա եւ Լաւողիկէ միացոյց իւր իշխանութեան հետ : Խաչակիրը պաշարեցին ապա Տարոնա ամրոցն զրեթէ Երկու ամիս բայց իւրեանց մէջ ծագած երկպառակութեան եւ Հենրիկոս Գ.ի մահուան գործի պատճառաւ՝ հարկադրուեցան վերադառնալ յիւրոպա : Ուղեւորութեան պատրաստութեանց մէջ Ֆրէտէրիկ Աւստրիոյ գուրսն, մականուաննեալ Ռւլդափառ, զրաւեցաւ. ի կենաց ի հասակի 24 ամաց ի 46 ապրիլի 1498: Գերմանացի իշխանաց գնալէն զինի Ամօրի Բ. նորողեց Այուբեան իշխանաց հետ զինադոււն Յ տարի եւ կէս ժամանակաւ, սկզեալ ի 24 Յունիսի 1498:

Հազիւ Իննօսան Գ. 1) մեծ քահանայապետն համբարձել էր առաքելական գանն, որ մտածեց կազմել մի չորրորդ խաչակրութիւն Երուսաղէմայ Թագաւորութիւնը վերականգնելոյ համար. սակայն պարագայք թոյ չետուն կատարումը, վասն զի Անդիլոյ եւ Գաղղիոյ Թագաւորք միմեանց հետ մարտունով եւ կայսերը իւրեանց Խտաղիոյ դործերով զրագուած վինելով՝ անհընար էր, որ դոյնպիսի մի ծանրադոյն ուղեւորութիւն ցանկանացին, ուրեմն հարկաւոր էր որ նախախամութիւնն հնարէր մի դործիք վառելու ժողովրդեան նուանդն. այդ դործիք էր Ֆուլք ժողովրդապետն, որ

(1) Այս պատօ, որ ընթերուեց քահանայապետ ի 1498 ամի, Հռոմէկան Նէկէներոյ ամենաերեսէի պապիքի մին է, իւր ակրամունքն նոյն լինելով ընդ Գրիգոր Ե.ի, առանձ բան զիս Եկեղեց համաշխարհական տիրապետութեան մտման. հաստատմիս էր նա, նարարախոս եւ անվետեր, մինչ այն տատիճան, որ կապահ իրաւուքն, որ ունէր Հռոմայ վերայ, ունչացրաւ: Իննօսան բանադրեց Ֆիեր — Օգոստոս Գաղղիոյ արքայն, վասն զի նա արքակետով Տանիմարքի թագաւորի դուստրն, ամուսնացել էր Աղնէս Մերանիոյ դրսի զատեր հետ : Նշանակած նորուեց եւ լէսնի (Ապանիա) Թագաւոր Ալֆօնս թ. ը. Մեռա. 1416-ին:

(2) Հեղինակն ակնարկւաւ է Խատինացւոց Կ. Պատօ տիրապետումն, որ այդ ցորորդ Խաչակրութեան միջոցաւ եղեւ. նո զայց է յիշում աստ, վասն զի պատմել է իւր գրի արքւելեան Քիւղանինան կայսրութեան պատմութեան մասի մէջ :

Խաճք. Թարդ.

այն դարու յուռութեանց վերայ քարոզելով՝ մի մեծ սրբութեան համբաւ էր վաստակել : Պապն լսելով նորա քարոզի հրաշագործ զօրութիւնն, յամմնեց քարոզել մի Խաչակրութիւն : Ֆուլք ներկայանալով մի զինախաղութեան մէջ, որոյ յարգարակն էր Շամպայնի դուքսն, այնպիսի ազգու եւ զրդիչ կերպի ծառեց, որ առ յապան բազմաթիւ ասպիքաք եւ կոմաք առին ըղիաց, որոց օրինակին հետևելով եւ այլ իշխանի, ի թիւս որոց Շամպայնի մարածախտ ժօֆրուա Վիլ' այս Խաչակրութեան պատմին, ընկերացան նոցա հետ, միայն բազումք ի նոցանէ այն մտրով խաչակրուեցան, որ յապահովի մնան Ֆիլիպ — Օգոստոսի վրէժինդրութիւնից, քանզի նորա ընդդէմ ծառայել էին Ռիշար Առիւծարտին :

Այս չորրորդ խաչակրութիւնս կատարուեց. սա է ամենաերեւելիներից մինն իւր արտադրած արգեանց մասին, բայց արդէն յայսնի Է՝ Թէ նրափիսի առիթք իւր սկզբնական նապատակից փոխելով դէպ յայտուր ուղղեցին 2) :

Խ-Ն-Շ-Ռ-Շ-Շ-Հ Հ-Ն-Հ-Ն-Հ 1212:

Խաչակրաց առաջին դիտաւորութիւնն բոլորովին մոռացման էին տուել բայց ննօսան Գ. միշտ առաջի աչաց ունէր այդ եւ իւր միակ նպատակն էր սուրբ Երկրի ազատութիւնն : Իւր եւ կարդինալաց եկամուցից տասմանորդն եւ հոգեւորականաց քառասմերորդն զոհել էր վասն իրագործման այդ նպատակի, բայց յաջովութիւնն չը համապատասխանեց իւր ճգանց. ի Գերմանիա տիրեալ պատակումն, ի Գաղղիա եւ յԱնդղիա Եկեղեց պատերազմն, Ալբիժացւոց ունեցած կուն ընդ Եկեղեցւոյ՝ արգելք եւ խոչնաղոտք եղին արեւելսան ուղեւորութեան : Երկուսասաներորդ դարու մարգիկանց յախուռն եռանդն խաչակրութեանց առիթիւ յայտնուեց միայն մի զրեթէ անհաւատավի անմուութեան ծնոնարկութեան մէջ, որ 1212 ամն հոչակաւոր կացուցանէ : Մի բոյլ մանկունք Խաչակրուեցան ի Գերմանիա, ի Գաղղիա գնալ եւ տիրապետել զԵրուսալէմ. այս նորատիր ֆանատիկականաց բազմաթիւ հրոսակին անցան Ալպեան լերինքն եւ հասան յիտալիա, ուր վաստակը եւ Թշրւառութիւնն գահալիմեցին նոցա նախ քան զժամանակ ի զերեկան, մօտ 30,000 այս անմեղներից Մարսիլիոյ նա-

Նապարին բռնեցին և եղեն նախմիրը գերեվաճառ
վաճառականաց, որը նոյս խոսանմելով մի ճրի
հանապարհորդութիւն ի Պաղեստին, վաճառեցին Ափ-
րիկոյ Արաբացւոց :

Թ. Հ. Առաքելյան:

ԵԿԱԴՐԱԳՐ

REFERENCES AND NOTES

($\tilde{v} = \tilde{r}^m - \tilde{s} - \frac{\tilde{t}}{2} - \tilde{u}$):

Տաճարի հարաւային խորանի դռնեն
կմտնեն երկու խորանը ևս մէջէմէջ զբու-
նելով :

Ճիւսիսային և արևելիան կողմի խո-
րանները յարդարեց պահարան եկեղեցա-
կան բոլոր թանկագին զարդուց և մասանց
սրբոց՝ իրրե թանգարան հնութեանց՝
գեղեցիկ դարակներով . որոց յառաջնում
զետեղեց զգեստք, արծաթեղին սպասք և
հնութիւնք. երկրորդի մէջ բոլոր սրբու-
թիւնք. իսկ հարաւային խորանը օրհնելով
անուամբ սրբոյն Գհեորգայ զօրավարի, մե-
ծամեծ դարակներով զարդարեց՝ առ ձեռն
գործադրելի սպասուց համար պահարան:

Վ. Ես երեք խորանաց կիսազմբէթներու
գլուխը ոսկեզօծ մեծ խաչերով զարդարեց,
և կապարով ծածկեց:

Եկեղեցւոյ մէջ հին խորանների դըռաները բարձրացրուց և կամարակապ բարաւորեց. առաջին դասերը որպէս և ատեանը Աստուածածնի սիզանոյ յառաջ՝ թափուածու և ծաղկաձեւ երկաթի վանդակներով պատեց. Խջման տեղի սեղանոյ ատեանը ևս արձակ լինելու համար հանդիսաւոր օրերում Եկեղեցական ուխտը թափօր կանգնելու, Եղիազար Կաթու-

զիկոսի զբած երկու ստուար քարերը վերացնել տուաւ:

Իսկ Եկեղեցին զարդարեց ջահաճեւ ապակեայ գեղեցիկ կանթեղներով, որպէս առաջի դասը, նոյնպէս և Խջման տեղւոյ Ամթուղիկէի շրջապատը. ըստ որոյ և Եկեղեցւոյ միջին վայելչութիւնը համակերպելու. ըստ մեծ վայելչութեան անուանն, Աւագ խորանի և սրբոյն Ատեփաննոսի և սուրբ Յովհաննու սեղանների համար թանկագին վարագոյրներ բերել տուաւ,— նուելք Տփիսիսեցի բարեպաշտից. — կարմիր մախմուր աւագ սեղանին, և գեղին ծաղկեայ աթլաս երկու սեղաններին:

Տաճարի այս շինութեանց հետ Կաթո-
ղիկոսարանը ևս զարդարեց Առեհափառ
Հայրապետը վայելու շինքերով. Կա-
թուղիկոսարանի մաից դուռը՝ որ իւր նեղ
և անձուկ փոքրկութեամբ անփայել էր
Կաթուղիկոսական տան, փակեց զայն, և
նորանից ինն կանգուն դէպ ի հիւսիս Կա-
թուղիկոսարանի ներքնայարկը բանալով,
սենեկաց միջոցը կտրեց և մեծ ու կա-
մարայարկ դուռն կանգնեց սրբատաշքա-
ռով. որոյ ներքին ելքը դէպ ի վեհարան՝
Երկու կողմից քարէ սանդուղներով բարձ-
ացան. և այս գրան ներսի կամարայարկի
լրայ՝ տախտակամած և գեղագործեալ
որ դուռն կանգնեց դէպ ի Առեհարան
քայիակ ապակի լուսամուտներով, գրե-
թէ Կաթուղիկոսարանի կիսարամնի մէջ,
ցն տեղ՝ ուր Յովհաննէս Կաթուղիկոսն
ս դուռն էր թողել, բայց Ներսէս Կա-
թուղիկոսը փակեց:

Իսկ զբատան մուտքը՝ որ բոլորովին ան-
յարմար էր Աթոռոյս մեծ վայելցութեան,
և տանեաց Ճանապարհով Ա եշարանի